

УДК 55.092

© С. Г. Половка, 2011

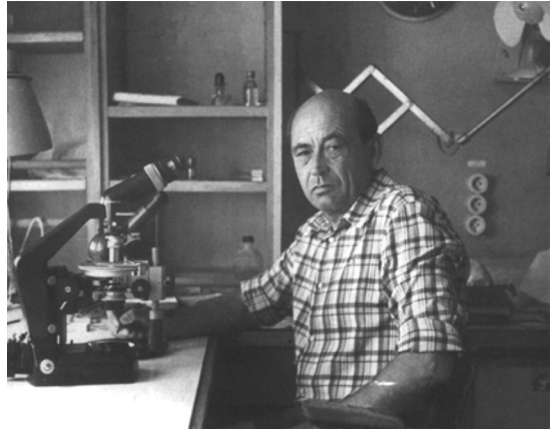
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ПАМ'ЯТІ ІГОРЯ БОРИСОВИЧА ЩЕРБАКОВА (до 80-річчя з дня народження)

Ігор Борисович Щербаков – вихованець української петрографічної школи, яку створили видатні вчені В.І. Лучинський, М.І. Безбородько, М.І. Світальський, В.Є. Тарасенко, В.М. та П.М. Чевинські, П.І. Лебедев, М.П. Семененко, Я.М. Белевцев, І.С. Усенко, Л.Г. Ткаченко, В.С. Соболев та ін. На унікальних традиціях цієї школи та під «пильним оком» вчителя І.С. Усенка сформувалися наукові погляди дослідника кристалічних порід.

І.Б. Щербаков – видатний вчений в галузі петрології глибокометаморфізованих порід докембрію, автор просторово-часової моделі прогресивно-регресивного гранітоутворення і заснованого на ній формаційно-вікового методу розчленування та кореляції гранітоїдів.

ІГН АН УРСР у першій половині ХХ ст. розпочинає займатися питаннями розширення мінерально-сировинної бази та комплексного вивчення природних ресурсів Української РСР. В зв'язку з цим в ІГН АН УРСР було створено Сектор геохімії, мінералогії, петрографії, корисних копалин і Сектор металогенії, де активно розвивалась петрографічна школа. На базі цих секторів з метою вивчення складу і еволюції літосфери, виявлення закономірностей формування і локалізації родовищ корисних копалин, розробки геохімічних, мінералогічних і петрологічних критеріїв прогнозування і пошуків родовищ і рудопроявів, синтезу мінералів і виявлення нових видів мінеральної сировини в 1969 р. створюється Інститут геохімії і фізики мінералів АН УРСР (назва інституту до 1993 р.). Активна і конструктивно-робоча позиція І. Б. Щербакова дає

йому можливість зібрати і систематизувати значний обсяг фактичного матеріалу та усвідомити значимість подальшого поглибленого вивчення питань петрології в нарощуванні мінерально-сировинної бази УРСР. Серед низки наукових проблем, які вирішує Інститут геохімії, мінералогії і рудоутворення НАН України ім. М. П. Семененка, є одна вельми актуальна – петрологія кристалічних порід Українського щита (УЩ) та його обрамлення, включаючи вулканіти Криму, Чорного моря, а також вулканізм Світового океану. Особливу увагу зосереджено на гранітоїдах та гранулітах УЩ. До постановки і подальшої розробки цієї тематики безпосередньо та через монографічні роботи («Петрография докембрийских пород центральной час-

ти Українського щита», 1975; «Метаморфізм Українського щита», 1982; «Гранитоидные формации Украинского щита», 1984) причетний Ігор Борисович Щербаков.

І.Б. Щербаков активно брав участь у розбудові морських геологічних досліджень, які стрімко розвивалися за часів СРСР в академічних та навчально-наукових установах УРСР (України).

У другому десятиріччі морські геологічні дослідження в УРСР (Україні) ще відчували нестачу фахівців вищої кваліфікації. Експедиції в море комплектувалися зі спеціалістів із різних відділів науково-дослідних установ АН УРСР та кафедр вузів Міносвіти УРСР. Багато дослідників, які були залучені до морських експедиційних робіт, після виконання програми рейсу поверталися до виконання основних своїх наукових і навчально-дослідних завдань. І.Б. Щербаков є одним із винятків з правила. Він вдало поєднував сухопутну та морську тематику геологічних досліджень. В поле наукових інтересів дослідника потрапили проблеми: петрологія глибокометаморфізованих порід докембрію УЩ та дно Світового океану, зокрема його цікавила протягом багатьох років і до кінця життя морська тематика, а саме: металогенія морського дна, співставлення морських і континентальних осадових відкладів, магматизм і корисні копалини морського дна. На морських геологічних дослідженнях вченого в хронологічному порядку зупинимось детальніше.

У геологію океанів і морів Ігор Борисович потрапив вже свідомим і сформованим дослідником, який був відомим в УРСР, як вчений-петрограф. Він займався переважно петрологією магматичних гірських порід, а також їх метаморфічними аналогами, виділяв їх формації та комплекси, визначав рТ-умови утворення виходячи із складу порід і мінералів. Серед фахівців-петрографів вже був добре відомий його «біотитовий» метод виділення різних формацій гранітоїдів. Колектив дослідників, до якого входив І. Б. Щербаков, у 1975 р. за монографічну роботу «Біотити докембрію» відзначено високою академічною нагородою – премією імені В. І. Вернадського.

Перший «вихід в море» Ігоря Борисовича відбувся під час ХІХ рейсу НДС «Академик Вернадський» в Індійський океан (21.12.1978 р. – 10.04.1979 р.). Це була Перша спеціалізована геолого-геофізична (металогенічна) експедиція АН УРСР, де вперше в практиці українських морських геологів було заплановано драгування кристалічних порід дна Світового океану в рифтових ущелинах. Тому досвід І.Б. Щербакова як петрографа та мінералога був конче потрібен. Ця експедиція започаткувала якісно новий етап розвитку геології океанів і морів в АН УРСР. Ігор Борисович долучився до визначення головного напрямку вивчення ендегенної та екзогенної металогенічної спеціалізації в океані, завдяки чому було розроблено довгострокову програму металогенічних досліджень з проблеми: «Металогенія складчастих смуг, включаючи смуги переходу від континенту до океану», виконання якої було покладено на ІГН АН УРСР (в якості головної організації). Співвиконавцями виступили Інститут геофізики ім. С.І. Субботіна АН УРСР (В.І. Старостенко), Інститут геохімії та фізики мінералів АН УРСР (Е.В. Соботович) і його Відділення металогенії та Морський гідрофізичний інститут АН УРСР (В.М. Єремєєв).

У продовж 1980–1985 рр. І.Б. Щербаков – один із відповідальних виконавців бюджетної науково-дослідної теми: «Геологія і металогеція Індійського океану» (№ 81047171). Було вивчено тектонічні структури, вік донних відкладів, магматичні і метаморфічні комплекси, рудну мінералізацію (залізо-манганові та фосфоритові конкреції) регіону. В цих дослідженнях Ігор Борисович брав активну участь у вивченні рудної мінералізації кристалічних порід магматичних і метаморфічних комплексів рифтової зони і трансформних розломів Аравійсько-Індійського хребта, представленої в ультрабазитах хромшпінелідами, магнетитом, халькопіритом, піритом, в базальтах розлому Марія Целеста – самородним і гідроксидним залізом, сульфідами, магнетитом, мартитом та ін., що вказує на перспективність ендегенної металогеції.

Підсумком цих досліджень став узагальнюючий висновок, що металогецічна спеціалізація океану формується в результаті взаємодії екзогенних і ендегенних факторів, які є джерелом живлення рудогенною речовиною, і обстановкою її концентрації та фіксації на дні океану. При цьому в різні просторово-часові інтервали кожне із джерел у рудному процесі може домінувати або бути рівнозначним. Тим самим українські дослідники дна Світового океану, до яких належить Ігор Борисович, розвинули та поглибили ідею про полігенне походження залізо-манганових конкрецій, генезис яких і нині серед науковців є дискусійним. Ця спеціалізована експедиція в Тропічну зону Атлантики відбулась під час 28-го рейсу на НДС «Академик Вернадський» (30.12.1983–13.05.1984 р.), потім було здійснено рейси в Чорне, Середземне та Червоне моря. Директор ІГН НАН України акад. НАН України П.Ф. Гожик згадає експедицію в Червоне море (ГіСу «Гідролог», 1981), яка була важким випробуванням і для «бувалих» морських геологів. З одного боку висока температура (+32°C з ранку), вологість, а з іншого – безперервні виснажливі вахти. Це накладало відбиток на фізичний стан людей. Цілком природно, що виникали непрості ситуації, які потрібно було урегулювати. Своєю розсудливістю та «олімпійським спокоєм» і порадами Ігор Борисович «гасив» всі осередки непорозумінь.

Безпосередня участь у морських експедиційних роботах дали змогу Ігорю Борисовичу накопичувати значний фактичний матеріал, який після опрацювання виливався в низку різнорідних наукових праць. Значним науковим спадком у галузі геології океанів і морів є його участь у 4-томному серіалі «Геологія и металлогения Мирового океана», де він відобразив результати вивчення магматичних та метаморфічних порід Аравійсько-Індійського та Серединно-Атлантичного хребтів і т. п.

Значний вклад І.Б. Щербакова також у вивченні теригенної мінералогії донних відкладів та пляжових утворень шельфу Гвінейської Республіки. В монографії «Тропическая Атлантика. Регион Гвинеи» (1988) йому належить висвітлення питань, пов'язаних із геохімією основних осадоутворюючих компонентів і фосфоритоносністю континентальної окраїни південно-західної частини Африки. Вчений спільно з колегами описав базальти розломів Віма, Романш, В.І. Вернадського.

З 1989 р. наукові інтереси Ігоря Борисовича були пов'язані з магматизмом дна Чорного моря. Цю тематику своєї науково-дослідницької діяль-

ності вчений розпочинає розробляти починаючи з 51-го рейсу НДС «Михаил Ломоносов». Він разом з академіком НАН України Є. Ф. Шнюковим став одним із перших дослідників, які розпочали вивчати відкритий ними Ломоносівський підводний масив. Вивчення магматичних порід даного масиву Ігор Борисович продовжував у чотирьох рейсах НДС «Профессор Колесников» і трьох рейсах НДС «Київ». І.Б. Щербаков – один з авторів висунутої гіпотези про островодужну природу Ломоносівського масиву, детальному опису якого присвячено монографію «Палеоостровная дуга севера Черного моря» (вид-во «Чернобыльинтеринформ»). В цій монографічній роботі автори розвинули глибше ідею про співставлення морських і континентальних осадових відкладів та материкового схилу Чорного моря і Гірського Криму.

Монографічна робота дослідника «Петрологія Украинского щита» (Львів, 2005) стала підсумком його наукового життя. В цій науковій праці вчений охарактеризував петрологію та геолого-структурне розташування магматичних, ультраметаморфічних і метаморфічних порід, що утворюють мегаблоки УЩ на всіх вікових рівнях, в ній подано розроблену автором класифікацію гранітоїдів, чарнокітоїдів, основних та ультраосновних порід, фізико-хімічні умови їх формування. Ця книга ввібрала багаті знання та величезний досвід автора і стала «вічним джерелом» знань для читача та зробила слово Ігоря Борисовича невмирущим.

Наукова спадщина, яку геологічній спільноті лишив вчений (280 друкованих наукових праць, з яких 12 монографій), у тому числі дослідникам геології океанів і морів, високо неодноразово оцінювалась Академією наук та державою. Ігор Борисович – лауреат вищої академічної нагороди – премії ім. В. І. Вернадського АН УРСР (1975) та Державної премії України в галузі науки і техніки (1998), нагороджений медалями «За доблестный труд» та «Ветеран Труда».

І.Б. Щербаков був професіоналом високого рівня, якому були притаманні енциклопедичні геологічні знання та ерудиція, володіння кількома іноземними мовами. Він завжди відзначався енергійністю і працездатністю, вимогливістю до себе, цнотливістю та гарним почуттям гумору. Дослідник був справжнім інтелектом нації і залишається взірцем вченого і педагога.

Ігор Борисович займає гідне місце в когорті морських геологів УРСР (України), які прославили нашу державу серед наукової спільноти світу.

1. Ігор Борисович Щербаков (до 70-річчя від дня народження) // Геол. журн. – 2001. – № 2. – С. 123–124.
2. Памяти Игоря Борисовича Щербакова // Геология и полезные ископаемые Мирового океана. – 2005. – № 2. – С. 173–174.
3. Памяти Игоря Борисовича Щербакова // Геол. журн. – 2005. – № 4. – С. 137–138.
4. Половка С. Г. Сто морських геологів України / Половка С. Г. – Київ–Умань: «Візаві», 2007. – 261 с. – (Щербаков Ігор Борисович (1931–2005 рр.) – С. 171–173).
5. Человек, ученый, петролог: Воспоминания об Игоре Борисовиче Щербакове / Редкол.: С.Г. Кривдник и др. – К.: Макрос, 2007. – 120 с.

Одержана 30.05.2011 р.